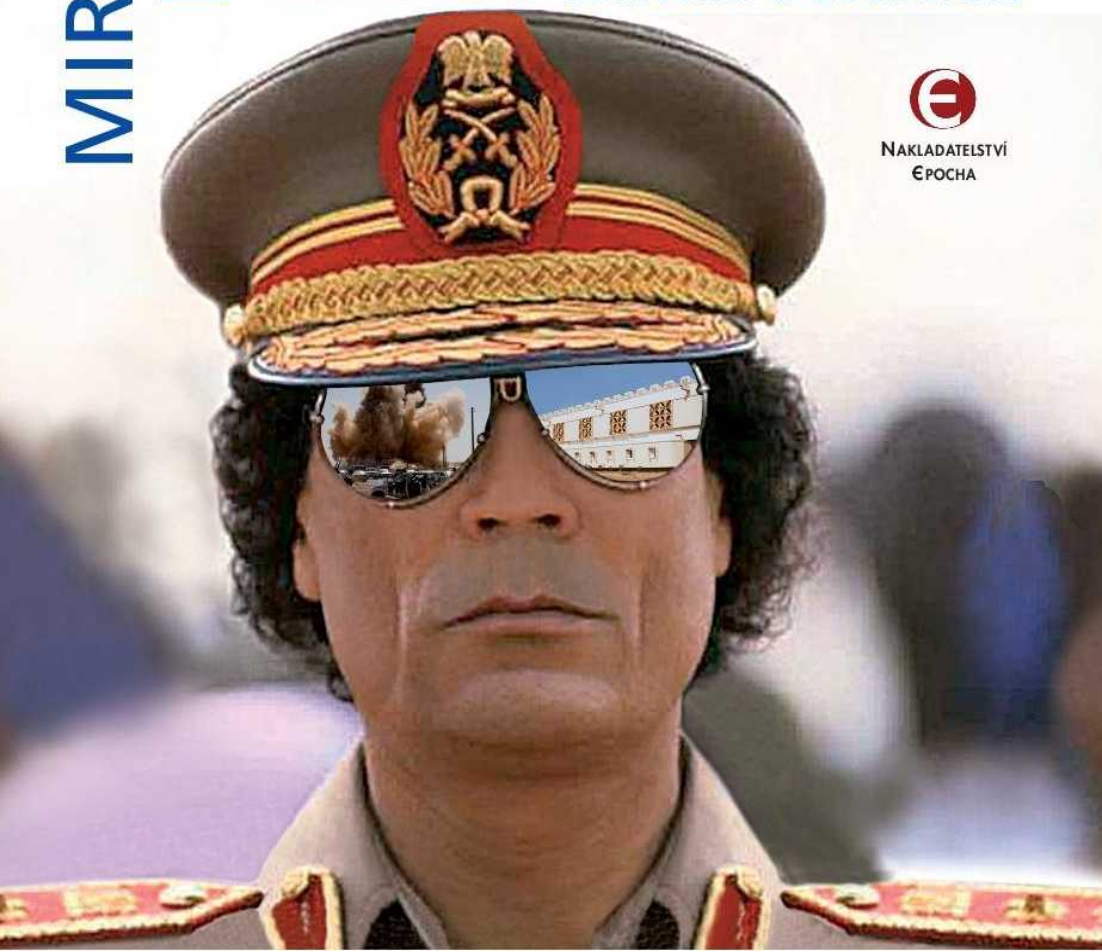




**MIROSLAV
BELICA**

NAŠI LIDÉ V KADDÁFÍHO LIBYI

Nejen o zbraních,
semtexu a Lockerbie



NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Naši lidé v Kaddáfího Libyi



**NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA**



Juraj Dolán: Neolitická Libye

Miroslav Belica

Naši lidé v Kaddáfího Libyi

**Nejen o zbraních, semtexu
a Lockerbie**

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

Copyright © Miroslav Belica, 2014, 2018
Photos © ČTK, Ján Erenyi, Jiří Heger, Petr Lanzendorfer,
Jarmila Netočná a archiv autora, 2014, 2018
Cover © Karel Kárász, 2014, 2018
Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2014, 2018

ISBN 978-80-7557-132-8 (print)

ISBN 978-80-7557-560-9 (ePub)

ISBN 978-80-7557-561-6 (Mobi)

ISBN 978-80-7557-562-3 (pdf)

OBSAH

Předmluva k druhému vydání	9
Místo úvodu	11
S hrdinou od Tobruku o světě bez pozlátka	11
PRVNÍ ČÁST	
Diagnóza: nezávislost bez kompromisů (1945–1987)	21
Než padlo neochotně zrozené království	22
Království	22
S Židy a ... s Araby za národní nezávislost – Československo na Blízkém východě 1945–1969	26
Další pamětníci vzpomínají	33
Na cestě k Džamáhíríji (1969–1979)	37
Mladík z pouště svrhává monarchii	37
Operace Jeruzalém – Al-Fátih	40
Cizí síly	42
Zbraně a altruismus	44
Ropa	45
Odpor	47
Na cestě k lidovládě, k první džamáhíríji v historii lidstva	49
Československý speciál jako páteř spolupráce s Libyí	56
Egyptský faktor	58
„Akce československé vojenské a technické pomoci Libyí“	60
„Naše“ letecká škola v Tripolisu	64

APRO a TAS	68
Lubomír Štrougal: Československo jako zbrojní velmoc	71
Civilní experti	80
Krokodýli, žirafy a buvoli na libyjské Sahaře	84
Hrátky s tajnými službami	90
Edwin Wilson a americký semtex – muž se železnou maskou ..	92
Tersián – vloupání na libyjské ambasádě v Praze	99
Nádor, který je třeba vyříznout (1980–1986)	102
Komedie 20th Century	102
Smrt britské policistky (březen 1984)	109
Operace Trojan (1984–1986)	112
Diskotéka La Belle (duben 1986)	115
Absolutní úspěch s drobným kazem	118
Libyjská „blbá nálada“	122

DRUHÁ ČÁST

Přímo v Džamáhíriji – naši lidé, semtex, Lockerbie... (1987–1991)	127
Rozehra	128
První doušky džamáhírijského aromatu (únor 1987)	128
Semtex na scéně (listopad 1987)	136
Mezi dvěma mlýnskými kameny (podzim 1988)	139
Co je vlastně semtex... ..	142
Katastrofa nad Lockerbie (prosinec 1988)	144
Konstruktivní Praha (zima 1988–1989)	145
Zpomalit, nespěchat... Zaseknutí (březen–prosinec 1989)	149
Sestřelení íránského airbusu (červenec 1988)	153
Po listopadovém převratu (přelom roku 1989–1990)	158

V Tripolisu	158
Havel v Londýně: 33 tisíc semtexem zlikvidovaných letadel každý rok (březen 1990)	164
Nechtěná součást jednoho z dramat Václava Havla (březen 1990)	169
Odcházení (léto 1990–podzim 1991)	175
Přenesení viny na Libyi (léto–podzim 1990)	175
Havlův emisar – pokus o restart (leden 1991)	178
Zurčení Smetanovy Vltavy a křiky ředitelky na kraji pouště (srpen 1991)	185
Můj odjezd z Libye se přiblížil (listopad 1991)	190
Kolegové arabisté	190

TŘETÍ ČÁST

„Civilizovaná terapie“ (1992–2014)	199
Řízená likvidace	200
Washingtonský verdikt a kýžené embargo (listopad 1991–březen 1992)	200
Jak protilibyjské embargo téměř potopilo naši Tatra (přelom let 1991–1992)	205
Jak libyjské pohledávky prostřednictvím Viktora Koženého zlikvidovaly Československou námořní plavbu	208
Odsouzení Miqrahiho – civilizovaná nespravedlnost (červen 2000–leden 2001)	215
Doznání a návrat ztraceného syna	225
Vynucené doznání = odvolání sankcí (srpen, září 2003)	225
Návrat ztraceného syna	229
Také Libye a Česká republika... ..	231
Pokračování likvidace – ležák L-159 Alca	234

Tamara a Věra	244
Blízko mocným	247
Noví přátelé vyřeší vše	247
Českého premianta na Blízkém východě nechtějí	254
Klaus v Libyi	258
Kaddáfí v New Yorku	260
Vítězství pravdy a lásky	263
Facka jako předehra k povstání	263
Libyjské „Dny hněvu“	269
R2P – povinnost chránit ozbrojené povstalce	275
Vyzývatel diktátorů v Benghází	280
„Světodějná událost“ po česku	285
Smrt legend	290
Poslední kapitola – Nostalgie po vládě pevné ruky	293
Seznam pojmů a zkratk	312
Soupis vybrané literatury	315

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ

Velmi mě potěšil čtenářský zájem o *Naše lidi v Kaddáfího Libyi*, stejně jako pozornost odborníků z oblasti literatury faktů, kteří knize udělili Čestné uznání Ceny Petra Jilemnického za rok 2015. Rád jsem proto akceptoval nabídku vydavatelství Epoque přistoupit vzhledem k trvalé aktuálnosti našeho společného titulu ke druhému vydání.

Rozmýšlel jsem, zda připravované vydání přepracovat. *Naše lidi* jsem psal hned vzápětí po dramatických událostech, kdy zdaleka ne všechny aspekty a souvislosti byly ve své době známy a ověřeny. Posléze jsem došel k názoru, že stávající kapitoly není třeba ani ve světle dalšího vývoje z hlediska fakticity nikterak upravovat. Fakta zůstala fakty, a proto všechny kapitoly prvního vydání zůstávají beze změny. Pouze původní závěr jsem přepracoval na samostatnou kapitolu, v níž jsem se pokusil shrnout nejaktuálnější vývoj.

Touto aktualizací ovšem předkládané vydání poněkud přesahuje původní koncept. Poslední kapitola nevypráví o Kaddáfího Libyi, ale o Libyi bez muže, který tuto kdysi nejvíce zaostalou zemi změnil k nepoznání a který ji dokázal udržet pohromadě. A nevypráví téměř nic ani o našich lidech v „nové“ Libyi, protože žádní Češi už v této zhroutené zemi nejsou. Poslední z našich lidí, který se tam nacházel, našel smrt z rukou Islámského státu.

Autor, listopad 2017

MÍSTO ÚVODU

Naše vyprávění o Češích a Slovácích v Kaddáfího Libyi tvoří z valné části vzpomínky lidí, kteří byli s touto osobitou zemí tak či onak v blízkém kontaktu a jejichž svědectví by možná jinak upadlo v zapomenutí. Necháme vyprávět bývalého premiéra, prodejce našich zbraní, veterány, odborníky na leteckou techniku a výbušniny, obchodníky... A také „obyčejné“ Čechoslováky, experty, kterých ve své době prošlo Libyí i s rodinnými příslušníky přes čtyřicet, pětáctyřicet tisíc. Většina z nich určitě vzpomíná na tuto zemi v dobrém. Jim je tato kniha také věnována.

Sám autor prožil v Libyi téměř pět let. Shodou okolností v přelomové době, kdy naše vztahy s touto zemí procházely dramatickou změnou. Po listopadovém převratu vedl půldruhého roku v Tripolisu zastupitelský úřad Československa. Protože ani jeho paměť není věčná, rozhodl se i s pomocí archivních materiálů, odborné literatury a tisku evokovat hlavní kauzy oné doby.

Knihu otvíráme příběhem československých vojáků v britských uniformách na Blízkém východě. Příběhem, který se vlastně protáhl až do dnešních dnů. Průvodcem nám bude jeden z posledních žijících českých veteránů bitvy o Tobruk Pavel Vranský.

Jeho vzpomínky a postřehy tak trochu symbolicky vymezují období mezi vznikem a vzestupem novodobé Libye i mezi pádem této země do současného chaosu. A řekněme otevřeně, že časově vymezují také dobu, kdy naše země na Blízkém východě něco znamenala, než se zde povědomí o nás ztratilo v šedi bezvýznamnosti.

S hrdinou od Tobruku o světě bez pozlátka

S plukovníkem Pavlem Vranským jsem se setkal na jaře roku 2013. V horoměřickém domku nyní už čtyřidevadesátiletého plukovníka v záloze jsme hovořili nejenom o jeho zážitcích z Libye. Řeč přišla z jeho popudu

také na současná témata. Na situaci veteránů, na politiku obecně... Plukovník Vranský udivoval svojí vitalitou a činorodostí, orientací v současných českých i světových realitách a výbornou pamětí. Prakticky denně Pavel Vranský absolvoje nějaké setkání s mládeží, jednání s kolegy veterány atd.

Do povědomí široké české veřejnosti vstoupil Pavel Vranský nedávno osobitým způsobem. V televizním duelu kandidátů na prezidenta, finalistů Miloše Zemana a Karla Schwarzenberga, tvrdě zpochybnil integritu toho, který podle názorů odbojářských a veteránských organizací oslabuje české pozice ve vztahu k poválečnému uspořádání. „Mohl byste mi vysvětlit,“ zeptal se vojensky přímo Pavel Vranský prezidentského kandidáta Schwarzenberga v souvislosti s nedávno ostře sledovanou kauzou, „proč jste považován za čestného člověka, když jste tehdy prohlásil, že z vlády buď odejde Čunek, anebo vy? A ve vládě s ním jste zůstal...“ Při odchodu z natáčení odmítl český ministr zahraničí podat československému veteránovi ruku.

Po životě plném těžkých zkoušek a zvrátů má plukovník Vranský stejně jako každý z jeho kolegů veteránů nárok nazývat věci svými jmény. Každý z nich prožil malé či větší osobní drama. Už samo jejich putování z rozbitého Československa do tehdejší britské Palestiny, kde se pod velením plukovníka Karla Klapálka formoval budoucí 11. pěší prapor – Východní, vypovídá o dilematech oné doby. Dodejme kruté doby. Docházelo k tragédiím, které se dnes příliš nevzpomínají.

Například čtrnáct členů z dobrovolnické skupiny Čechoslováků, kterou vedl Emil Grégr, otec budoucího sociálnědemokratického ministra průmyslu a obchodu, utonulo 25. listopadu 1940 spolu s dalšími dvěma sty šedesáti židovskými uprchlíky v přístavu v Haifa. Za tragédií stál Monye Mardor, agent podzemní židovské polovojenské organizace *Hagana*, který na palubu francouzské lodi *Patria* s uprchlíky umístil nálož. Akce měla mít demonstrativní charakter. Měla zabránit odplutí *Patrie* s osmnácti sty židovskými utečenci. Britský vysoký komisař pro Palestinu totiž nesouhlasil s usídlením židovských utečenců v Palestině a přikázal jejich deportaci z Haify. Kromě našich zmíněných dobrovolníků se na palubě *Patrie* nacházela také velká řada žen a dětí prchajících z Československa.¹

¹ <http://www.pametnaroda.cz/story/polacek-jiri-1913-544>.

Cestu jiné skupiny našich dobrovolníků k československé jednotce zase poznamenalo ztroskotání vystěhovaleckého parníčku. Přestavěný říční remorkér *Pentcho* s československými emigranty vyplul z bratislavského přístavu po Dunaji k Černému moři. Vystěhovalci mířili do Paraguaye. Zaoceánská loď už mezitím odplula, a tak se původně lopatkový parník *Pentcho* sám vypravil napříč Středozezemním mořem směrem k Palestině. Plavidlo přeplněné uprchlíky mělo řadu poruch, až nadobro ztroskotalo. Cestujícím se podařilo dostat na neobydlený ostrůvek Nés Chamili. Pět dobrovolníků na malém člunu se vydalo hledat záchranu. Byl mezi nimi i Josef Hercz, pozdější generál, zástupce přednosta chirurgické kliniky na Bulovce. Po pěti dnech bloudění našlo zcela vyčerpané mladíky britské průzkumné letadlo a dopravilo je do egyptské Alexandrie. Britské úřady je napřed umístily do místního vězení, ale posléze je propustily. Pak už naši dobrovolníci zamířili přímo do Palestiny k československé jednotce.

Ve srovnání s tím byla možná cesta Pavla Vranského k jednotce relativně jednodušší. Vedla stejně jako u většiny našich dobrovolníků přes Polsko a Sovětský svaz. Nebylo mu ještě ani osmnáct let, když odcházel z okupovaného protektorátu, z rodného Lipníku nad Bečvou. Moskva tehdy, ještě před napadením Sovětského svazu nacistickým Německem, československým vojákům a dobrovolníkům průjezd umožňovala. Přirozeně bez velkých fanfár a beze zbraní odjížděl P. Vranský přes Oděsu přímo do Palestiny. Jiní naši dobrovolníci odplouvali z Oděsy do tehdy ještě neokupované Francie, kde zpravidla vstoupili do Cizinecké legie. Legii pak po porážce Francie spravovala vichystická vláda. Mnozí z Čechoslováků v uniformách francouzské legie se také dostali na Blízký východ. Někteří se ke vznikajícímu Klapáلكovu praporu připojili dobrovolně, jiní spíše z donucení.

Po několikaměsíčním výcviku a nudné strážní službě dorazila nakonec 22. října 1941 celá československá jednotka v počtu šesti set padesáti mužů na palubě britského torpédoborce do obklíčeného Tobruku.

Shodou okolností právě v těch dnech se západně od Tobruku – někde v blízkosti libyjského rybářského městečka Syrta v beduínském stanu – narodil chlapec Muammar, který měl časem změnit tvář země k nepoznání. Válka se Libyí proháněla již druhým rokem. Libyjci ovšem válčícím mocnostem (jejich tehdejšími médiím) nestáli téměř za zmínku. Jako by

ani neexistovali. Italská kolonie Libye byla tehdy jen scénou, dějištěm bojových akcí mezi silami Spojenců a Osy. Na mínění lidí, kteří zde žili a trpně událostem přihlíželi, se nikdo neptal. Zájmy německo-italské osy a Británie v tomto teritoriu zůstávaly v podstatě stejné jako v období kolonialismu a velmocenského dělení Afriky.

Připomeňme si, že válečné události oné doby spustila fašistická Itálie. Ta si před vypuknutím druhé světové války podrobila za cenu ohromných obětí na straně Libyjců. Při odporu proti italské kolonizaci, který vedl kyrenejský šejch, příslušník řádu sanúsijů, Umar Muchtár, zahynula podle izraelského historika Ilana Pappého téměř polovina obyvatelstva žijícího mimo pobřežní města – beduínů. Z velké části v italských koncentračních táborech.² V červnu 1940 Itálie překotně vyhlásila válku Británii a napadla britské pozice na severozápadě Egypta. Britské síly přešly do protiútku. Už v lednu 1941 obsadily přístavní městečko Tobruk a později i Benghází. Italové sklízeli jednu porážku za druhou. Do bojů na jejich straně se zapojily německé síly Afrikakorpsu a pod velením legendárního Erwina Rommela vytlačily Brity z celého pobřežního pásma. Na jaře 1941 zbýval Britům v Kyrenaice právě jen Tobruk a jeho nejbližší okolí. O osudu tohoto strategického bodu – vlastně o osudu celé války – nebylo v té době ani zdaleka rozhodnuto.

Tobruk, vedle Tripolisu jediný použitelný přístav na pobřeží Libye vhodný i pro lodě s hlubokým ponorem, měl pro obě strany strategický význam. Oblíčení této hlavní britské zásobovací tepny, které provázely útoky a prakticky nepřetržité bombardování a ostřelování, trvalo od dubna do listopadu 1941. Houževnaté, v okopecích a pevnůstkách zakopané obránce Tobruku, pocházející převážně ze zemí Commonwealthu či zemí nacisty okupované Evropy, nazvala nacistická propaganda „tobruckými krysami“. Ti ale toto původně hanlivé pojmenování přijali jako ironický kompliment.

Naše jednotka nebyla rozmístěna kolem tobruckého přístavu, u moře, ale na vnějším perimetru, západním směrem na Dernu. Byla přičleněna k polské brigádě a k obraně jí byl vymezen prostor v délce téměř šesti

² PAPPÉ, I.: *The Modern Middle East*, Routledge, 2005, s. 26. Italské válečné zločiny proti bezbranným Libyjcům pak budou zatěžovat vztahy mezi Tripolisem a Římem až do roku 2008, dokud Itálie nevyplatí Libyi kompenzaci ve výši pěti miliard dolarů, určenou na rozvojové projekty.

kilometrů po obou stranách silnice vedoucí západně z Tobruku na Dernu. Jednalo se o soustavu pevnůstek a bunkrů, které zde před válkou vybudovali Italové. Na obrannou linii našich vojáků navazoval z pravé strany úsek, který bránili Poláci. Z druhé strany pak postavení indických vojáků, jež později nahradili Australané.

V komplikovaném terénu, rozbrázděném strmými srázy a údolními, arabsky se jim říká *vádí*, bylo jejich hlavním úkolem držet pozice a střežit přístupy k Tobruku. Charakter činnosti československé jednotky byl především obranný, musela odrážet průběžné útoky. Uskutečnila rovněž výpad proti německým pozicím kolem silnice na Dernu. Vranský vzpomínal, že jednou naše jednotka sestřelila třímotorový Junkers Ju-52. Byl to on, kdo mrtvému německému pilotovi sundal z krku kovovou identifikační známku. Doposud si pamatuje jeho jméno – Max Weber. Pravidelně v noci se naši vojáci proplazili či na kolenou prolezli minovými poli a na několik metrů se přiblížili k nepřátelským postavením. Tam naslouchali a zjišťovali situaci u protivníka. Pavel Vranský si vybavil, jak vojáci Štolba a Chalupa a poručík Klein častokrát pronikli kilometr i dva do hloubky německých a italských postavení.

Po rozbití blokády Tobruku naši vojáci prováděli strážní službu i na dalších objektech, například na blízkém letišti El-Adem.

Přišla řeč i na další momenty, některé možná i trochu kontroverzní.

Vranský s hrdostí vyzdvihoval charakteristické rysy našich lidí, které jsou vlastní Čechům a Slovákům více než jiným evropským národům: technická dovednost, šikovnost, schopnost improvizace. Plukovník Vranský připomenul, že když československá jednotka odjížděla z Palestiny směrem k Tobruku, měla jen osm lehkých kulometů, pár pušek a revolverů, tedy celkově jen lehkou výzbroj. Když se ale z Tobruku přes Egypt do Palestiny vracela, už to byla téměř obrněná brigáda, s tanky a s dělostřeleckou jednotkou. Když se totiž Britům něco porouchalo, popřípadě i došlo palivo, tak techniku nechali, kde zrovna byla, na pospas poušti. Podobně s materiálem zacházely i americké jednotky. Kluci z Československa, technická skupina, které velel již zmíněný kapitán Emil Grégr, jeden z těch, kteří se zachránili z potopené *Patrie*, ale byli zručnější a podnikavější. Vždy dokázali vše sehnat, opravit, přivážit... Kdykoli spojenečtí

vojáci, zvláště Australané, něco technického potřebovali, neváhali přijít za Českoslováky. Tyto vlastnosti našich lidí – kutilství, vynalézavost, improvizace – se u nás dědila, jak dobře víme, po generace. Naši technici, inženýři, montéři tak po dlouhá desetiletí šířili ve světě dobré jméno naší země. Dovolíme si dodat, že určitě lépe než ho dnes v mírových dobách šíří české expediční kontingenty v rámci ad-hoc koalic či NATO v exotických destinacích.

Málo se ví, že přímo u Tobruku ve stejné době bojovali – ovšem na nesprávné straně – také další občané předválečného Československa. (Tyto naše občany, pokud nebyli po válce přímo vysídleni, vlády obnoveného Československa, ať reálněsocialistické nebo polistopadové, přirozeně nevyznamenávaly a nepovyšovaly je do důstojnických hodností.) Jednalo se o desítky Českoslováků, vojáků původem ze Slezska a z českého pohraničí, kteří se po 10. říjnu 1938 stali říšskými příslušníky – Reichsangehörigen.³ Navlečení do uniforem Afrikakorpsu nebo italské armády i na libyjském bojišti stáli proti svým bývalým spoluobčanům. Jedním z nich byl například František Bienert, sudetský Němec ze Šluknova, který kdysi vystudoval textilní průmyslovku v Římě. Po válce měl štěstí, že jako význačný expert v oboru textilního průmyslu unikl odsunu.

František Emmert v knize *Češi u Tobruku* trochu nostalgicky líčí, jak v obou táborech, Osy i Spojenců, sedávali večer vojáci pod vysokým libyjským nebem se svými spolubojovníky.⁴ Naklonění k rozhlasovým přijímačům poslouchali tklivou píseň o dívce čekající před kasárnami na svého chlapce – o Lili Marlen. Téměř každou noc ji posílalo do éteru vojákům německé vojenské *Radio Bělehrad*, tehdy nejsilnější vysílač v oblasti Středozeemí.

Když jsem se Pavla Vranského na tyto momenty zeptal, potvrdil, že o Českoslovácích bojujících v německých a italských uniformách příslušníci naší jednotky věděli. Při nočních hlídkách nebo průnicích do nepřátelských pozic směrem k německým obsluhám děl a minometů nebo k italské pěchotě při opatrném naslouchání ale češtinu či slovenštinu nikdy nezaslechl. Nijak si ale nemohl vzpomenout, že by se naši vojáci

³ EMMERT, F.: *Češi ve wehrmachtu*, Praha, Vyšehrad 2005.

⁴ EMMERT, F.: *Češi u Tobruku*, Praha, Vyšehrad 2008.

scházivali večer u rozhlasového přijímače. Takový přijímač byl v celé československé jednotce v Tobruku jen jeden. U velitele Karla Klapálka.

Plukovník Vranský zato dobře věděl o dalším momentu, historickém faktu, kterému se současná média – a o politické reprezentaci ani nehovoře – raději vyhýbají. Jak muselo Československo do slova a do písmene Británii zaplatit za účast našich vojáků v bitvách u Tobruku, na Blízkém východě a dalších bojištích. Zaplatit za to, že spolu s vojáky britského impéria bojovalo na západní frontě, že se zúčastnilo bitvy o Británii, při které položilo životy pět set československých letců.

V osmdesátých letech při československo-britském jednání o navrácení československého měnového zlata, které bylo ještě před Mnichovem uloženo u Bank of England nebo ukořistěno ustupujícím německým vojskům na evropských bojištích, si britská vláda v roce 1982 odpočítala jako kompenzaci za výzbroj a výstroj našich vojáků a letců na Západě dvacet šest tun československého zlata. Tedy i za municí, kterou naši vojáci bránili Británii, za bomby, které shazovali na nepřátelské cíle. Jednalo se o zlatý poklad, na který se skládaly celé generace.⁵ Zbývá dodat, že ještě později, během roku 1998 Česká národní banka pod vedením guvernéra Josefa Tošovského ve vší tichosti prodala, respektive vyměnila s Německem za dluhopisy zbývajících padesát osm tun tohoto pokladu.

Vranský, který byl po odchodu z Tobruku převelen k 311. bombardovací peruti britských Královských leteckých sil (RAF), se omezil jen na lakonický komentář o divokém světě kupčení, který si na morálku a na sentiment nepotrpí.

Účast našich vojáků na straně britských a amerických sil u Tobruku, na Blízkém východě, na bojištích západní fronty je dnes všeobecně po zásluze hodnocena jako výrazný příspěvek do společného boje proti německému a italskému fašismu. Bohužel ne vždy tomu tak bylo. Velkou část našich *západních* vojáků čekalo v příštích letech po návratu domů zneuznání i represe. Byť každý z nich měl svůj individuální osud a motivaci, všechny spojovala touha po svobodě, myšlenka obnovení Československa a důstojného žití. Bojové akce kolem Tobruku si vyžádaly několik

⁵ MOTL, S.: *Kam zmizel zlatý poklad republiky? O tom, jak jsme museli spojencům platit zlatem za to, že naši vojáci mohli po jejich boku umírat ve válce proti Hitlerovi*, Praha, Rybka Publishers 2003.

desítek padlých, zraněných či nezvěstných Čechoslováků. Devatenáct z nich odpočívá věčným spánkem na spojeneckém hřbitově v Tobruku.

Sám jsem tobrucký hřbitov navštívil v listopadu 1991, přesně půl století po skončení tobrucké operace a v době, kdy jsem vedl československé velvyslanectví v Tripolisu. Stejně jako činila ještě dávno před listopadem 1989 řada československých velvyslanců a vojenských přidělců v Libyi, jsem i já položil věnec k hrobu našich vojáků. Na žádost předsedy Českého svazu bojovníků za svobodu jsem také odebral prst z tobruckého hřbitova, která je nyní uložena u Památníku padlých ve Františkových Lázních.

Pavlu Vranskému se ale bohužel navštívit spojenecký hřbitov v Tobruku nepodařilo. I když šance tady byla.

Nedávno (na podzim roku 2008) už se zdálo, že si svůj velký sen – ještě jednou se do libyjského Tobruku podívat – splní. Že znovu uvidí bunkr s poklopem, kde žilo celé jeho družstvo; sedm osm chlapů v místnosti o osmi čtverečních metrech nad vysokým *vádím*. Tobrucký přístav, letiště El-Adem... Měl spolu s velkou skupinou veteránů a s ministryní obrany Vlastou Parkanovou odletět vládním speciálem do libyjského Bengaháží a pak se přepravit do Tobruku. Tam se měli naši veteráni setkat s polskými a britskými spolubojovníky. V pasech již měli libyjská víza. Kaddáfího režim s jejich udělením českým veteránům žádné problémy nedělal. Zato pražské ministerstvo zahraničí Parkanové její cestu do Libye nedoporučilo. Údajně z důvodu současné úrovně vztahů České republiky s Libyí. Takže ministryně Parkanová celou akci zrušila zřejmě v intenci: když nemohla letět ona, tak proč by měli odletět veteráni? Aby se rozhořčení veteránů dovršilo, mluvčí ministerstva obrany některým z nich v dopise vysvětlil, že akce byla zrušena s ohledem na jejich zdravotní stav, že taková cesta by jim mohla ublížit.⁶ Ani ne měsíc před tím ministryně Parkanová hovořila o potřebě satisfakce pro veterány. Jejich účast v bojích u Tobruku prý minulý režim v učebnicích dějepisu zamlčoval.⁷

Na závěr našeho povídání mi plukovník Vranský, který si i v pozhnaném věku výborně rozumí s počítačem, ukázal na obrazovce otřesný

⁶ BLAHUŠ, P.: *Proč byl výlet válečných veteránů do Tobruku zrušen? Verze se liší*. Právo 25. 11. 2008. BLAHUŠ, P.: *Do Tobruku nepojedete, zklamalo veterány ministerstvo obrany*. Právo 21. 11. 2008.

⁷ *Film Tobruk míří do učebnic*. Metro 12. 9. 2008.

videozáznam. Obdržel ho nedávno od svého známého ze zahraničí. Záznam byl pořízen roku 2012, na spojeneckém hřbitově u Benghází.

Zachycuje skupinu asi třiceti mladších Libyjců, většinou s plnovousem, jak v přítomnosti několika důstojně vyhlížejících osob, patrně místních činitelů, hanobí, systematicky řadu po řadě ničí kamenné náhrobky spojeneckých vojáků. Video ukazuje, jak se kamenné pomníčky s Davidovou hvězdou či křesťanským křížem jeden po druhém kácí k zemi. A také, jak se skupina islamistických fanatiků marně snaží vyvrátit a povalit na zem několikametrový kříž vévodící spojeneckému hřbitovu...

Zde tedy vidíme skutečnou tvář oné nové Libye. Povstalců, kteří za rozhodující pomoci letectva NATO svrhli Muammara Kaddáfího, jenž památku vojáků druhé světové války vždy respektoval. Spojenecký, demokratický tisk přitom o řádění na spojeneckém hřbitově u Benghází pomlčel. I proto se objevila tato kniha.

PRVNÍ ČÁST

DIAGNÓZA:
NEZÁVISLOST BEZ KOMPROMISŮ
(1945–1987)

NEŽ PADLO NEOCHOTNĚ ZROZENÉ KRÁLOVSTVÍ

Království

Pár měsíců poté, co českoslovenští vojáci koncem roku 1942 Tobruk opustili, padlo město pod údery Rommelových tanků. Třicet pět tisíc britských vojáků bylo zajato. To už ale byli naši vojáci zpět ve východním Středomoří, v Bejrútu. Libyí se ve zbytku válečných let ještě třikrát převalila fronta. Spojenci Tobruk znovu dobyli, koncem války pak měli v Libyi pod kontrolou všechny důležité strategické body. Britové obsadili například letiště El-Adem u Tobruku, které ve své době střežili proti nepřátelským výsádkům naši vojáci. Američané se roku 1943 zmocnili velké vojenské základny u Tripolisu, kterou před dvaceti lety vybudovali Italové. Podle přiléhavějšího slané jezera nesla název Mellaha. Američané ji přejmenovali na Wheelus Air Base a neustále ji rozšiřovali. K dnešnímu dni bude přejmenována ještě třikrát. Američtí vojenští prospektori zároveň začali provádět podrobný geologický průzkum pobřežního pásu země.

Libye zůstala rozdělena na tři samostatné administrativní celky: v Kyrenaice a Tripolsku vykonávaly správu dvě nezávislé britské vojenské administrace. V Tripolsku přitom na nižších stupních Britové využívali dosavadní italskou správu. Jižní oblast Libye – Fezzán – spravovala francouzská vojenská administrativa se sídlem v Sebze, která se sem přesunula z Čadu. Úkol správců byl jasný: udržovat pořádek a do skončení bojů napomáhat válečnému úsilí.

Když válka vítězstvím spojenců skončila, vznikla otázka, co s Libyí. Na postupimské mírové konferenci přijaly čtyři vítězné mocnosti princip,

že se bývalé italské kolonie nesmějí vrátit do italských rukou. Otázkou dalšího osudu Libye se měli zabývat ministři zahraničí. Shoda panovala v tom, že Libye by měla mít status svěřeneckého území v rámci vznikající OSN. Sovětský ministr zahraničí Vjačeslav Molotov doslova konsternoval své tři partnery v září 1945, když navrhl, aby svěřeneckou správu vykonávaly vítězné mocnosti samostatně v jednotlivých historických územích: Sovětský svaz v Tripolsku, Británie v Kyrenaice a Francie ve Fezzánu. Z obavy, aby Moskva nezískala ve Středomoří pro svou flotilu záchytný bod, Spojené státy navrhly, aby byla správa Libye vykonávána společně, tedy pod hlavičkou OSN. Francie váhala, její ministr zahraničí doporučoval navrácení Libye „demokratické“ Itálii. Británie zase prosazovala okamžitou nezávislost země. Řešení libyjské otázky tak bylo vzhledem k různosti postojů odloženo o několik let, mělo se jím zabývat příští Valné shromáždění OSN, do té doby se Libye na samostatnost připravovala.

Ještě před koncem války se z egyptského exilu do Kyrenaiky vrátil emír Idrís, vůdce východních kmenů a také muslimského pouštního řádu sanúsijů. Za podpory Britů vyhlásil v roce 1949 Kyrenaiku nezávislým emirátem. Byl to klíčový mezník na cestě realizace britského projektu sjednocené Libye s převládajícím vlivem Spojeného království. Jaksi neochotně, téměř bez účasti Libyjců tak vznikal jednotný stát. Valné shromáždění OSN na podzim roku 1949 přijalo rozhodnutí vytvořit k 1. lednu 1952 ze tří historických území – Tripolska, Kyrenaiky a Fezzánu – suverénní stát. V průběhu tří let vznikl společný státní útvar, jehož jednotlivé části neměly s výjimkou krátkého italského koloniálního panství nikdy společnou správu. Stát s jedním milionem obyvatel, z nichž sotva desetina uměla číst a psát. Podivný útvar bez zdrojů a surovin, jehož jedinou exportní položku tvořilo staré železo, vraky tanků a děl z válečných bojišť. Dokonce ani libyjský písek se svým složením nehodil na výrobu skla.

Na Vánoce roku 1951, tedy týden před stanoveným termínem, vyhlásil emír Idrís, nyní již jako král Idrís I., nezávislost Sjednoceného království Libye. Formálně to bylo dědičné království s dvoukomorovým quasi-parlamentem. Ve skutečnosti král Idrís jako příkladný konzervatívec s odporem ke všemu modernímu kontroloval všechny státní instituce včetně parlamentu. Politické strany byly zakázány. Vznikla také libyjská

armáda, jíž ale král – kyrenejský lokálpatriot – nedůvěřoval. Ostatně jako ničemu, co přicházelo z Tripolska. Nadále se opíral především o svou kmenovou gardu – Kyrenejské obranné síly (*Cyrenaican Defense Forces*, CDF) – budovanou a cvičenou britskými poradci.

V roce 1953 podepsala Libye s Velkou Británií smlouvu o přátelství a spojení. Její součástí bylo ujednání o poskytnutí vojenských základen, mezi nimi i letecké základny El-Adem u Tobruku. El-Adem skýtal ideální podmínky pro manévry a střelbu s ostrou municí. Tobrucký přístav vzhledem ke své hloubce dovozoval zásobování lodí všech typů. Tajný dodatek k libyjsko-britské smlouvě z roku 1953 umožňoval Británii vojensky zasáhnout na ochranu krále a pořádku. Podle příslušného operačního plánu (*Operation Radford*), který v roce 1965 zveřejnil egyptský novinář Muhammad Hajkal, byly pro takovou případnou operaci vyčleněny britské jednotky na Maltě, Kypru a v SRN.

Hned další rok (1954) uzavřely Spojené státy s Idrísem smlouvu o pronájmu letecké základny Wheelus Air Field u Tripolisu až do roku 1971. Ostatně už od konce války americké válečné letectvo základnu využívalo i bez smluvního zakotvení.

V Libyi se pak čas jakoby zastavil. Nic podstatného se zde neodehrálo, tedy s výjimkou toho, že v roce 1959 zde byla objevena ropa. První barely tohoto černého zlata vypluly do světa z terminálu Marsa el Brega v roce 1961. Za méně než pět let její těžba vzrostla na milion barelů denně. Libye měla vykročeno k tomu stát se z nejchudší země světa zemí relativně bohatou. A také zemí gramotných lidí – vysokoškolským diplomem se k datu získání nezávislosti mohlo pyšnit jen čtrnáct Libyjců.⁸

Spojené státy postupně začaly v libyjském království dominovat. Vřelé vztahy mezi první světovou demokracií a příkladně konzervativním monarchou vycházely z provozování gigantické letecké základny a z těžby a prospekce ropy. Wheelus Field Base se postupně stala „Malou Amerikou“ na březích Středozemního moře. Téměř šestitisícový americký personál si zde pobyt náramně užíval. Ještě dnes lze na internetu nalézt vzpomínky veteránů na tento středomořský ráj. V dobách studené

⁸ NYROP, R. F.: *Area Handbook for Libya*, U. S. Government Printing Office 1973, s. 116.

války měla základna pro Spojené státy nezastupitelný význam. Byly zde umístěny strategické bombardéry Convair B-36 a Boeing B-50, s nimiž se počítalo při úderech proti Sovětskému svazu. S rozvojem mezikontinentálních raket s jadernými hlavicemi pak Wheelus sloužil jako základna taktického letectva.

Děti důstojníků, expertů a personálu amerických ropných společností navštěvovaly základní i střední školu umístěnou přímo na základně. Nechyběla zde ani mateřská školka. Typické americké školní autobusy svážely děti z rezidenčních čtvrtí kolem Tripolisu na Wheelus Field. Když vzlétal obří letoun, musela být výuka na chvíli přerušena.⁹

Po vzniku libyjského království Československo nespěchalo s navázáním diplomatických styků. Orientace nově vzniklého státu byla zřejmá. Přesto hned v poválečných letech docházelo k obchodní výměně, i když v omezeném měřítku. Až v souvislosti s vývojem v sousedním Egyptě, kde se po svržení monarchie začala situace pro Západ komplikovat, navrhlo v roce 1956 Československo Libyi navázání diplomatických styků. Královská vláda ale na tuto nabídku nereagovala přes tři roky. Teprve v květnu 1960 bylo zveřejněno společné prohlášení o navázání diplomatických styků. V létě onoho roku přijel do Tripolisu první československý chargé d'affaires Artur Bernášek a záhy na to i velvyslanec Ján Teluch, jenž pak strávil v Libyi téměř deset let.

Ustavení oficiálních vztahů přišlo v pravý čas. V Libyi byla nalezena ropa a libyjská vláda plánovala některé infrastrukturní projekty. V silné zahraniční konkurenci vyhrála československá společnost Strojexport v roce 1968 konkurz na výstavbu silnice mezi pouštními městy Nálut a Ghadámes. Ovšem, jak konstatoval první československý velvyslanec Štefan Uher, který se ujal úřadu v Tripolisu po svržení monarchie, Československo na tomto kontraktu zpočátku silně prodělávalo. Uher navíc poznamenal, že Československo s Libií snad jako s jedinou zemí světa nepodepsalo žádnou smlouvu. I Československé aerolinie létaly do Tripolisu ještě krátce po revoluci jen na čestné slovo. Ovšem fakt, že státem vlastněný letecký dopravce vůbec do Libye létal, nasvědčoval tomu, že tato relace byla považována za perspektivní.

⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Wheelus_Air_Base.

S Židy a ... s Araby za národní nezávislost – Československo na Blízkém východě 1945–1969

Ještě než si povíme, jak „průnik“ komunistického Československa do hluboce konzervativní, islámskými tradicemi ovládané Libye probíhal, měli bychom se zmínit o výjimečném postavení, které si Československo vybudovalo na Blízkém východě po druhé světové válce. Připomeneme téměř zapomenuté dodávky našich zbraní vznikajícímu Státu Izrael spojené s poskytnutím našich vojenských poradců a z druhé strany zase prodej československé výzbroje a vyslání armádních expertů do Egypta. To nejenom z důvodu, že v bezprostředně po sobě následujícím časovém období byly paradoxně adresovány opačným stranám historického konfliktu.

Oba tyto ohromné vojensko-politické kontrakty byly výjimečné také tím, že ve své době dočasně vychýlily rovnováhu vojenských sil na Blízkém východě. Československo tak tehdy sehrávalo daleko významnější roli než kterákoli jiná velikostí srovnatelná země, i když částečně v zastoupení Sovětského svazu. O těchto dvou zásadních kontraktech se rozepisujeme především proto, že názorně ilustrují prehistorii našich pozdějších dodávek do Libye a širší kontext spolupráce Československa s Kaddáfího Libyí nejen v oblasti takzvaného speciálního, tedy vojenského materiálu. Za zmínku zároveň stojí, že můžeme hovořit i o určité kontinuitě s prvo-republikovým obdobím při exportu československých zbraní, kontinuitě, kterou na jistou dobu přerušil až polistopadový režim.

Po druhé světové válce se Británie ocitla v ostrém rozporu s židovskou komunitou v Palestině. *Jewish Agency*, neoficiální vláda pro židovské obyvatelstvo v Palestině, usilovala o to, aby se stovky tisíc židovských uprchlíků z Evropy, kteří přežili holocaust a hledali nový život, mohly usídlit v Palestině. Ozbrojené židovské formace *Irgun* a *Hagana* zahájily otevřený boj proti britské mandátní správě. *Irgun* vedený pozdějším izraelským premiérem Menachemem Beginem vyhodil v červenci 1946 do vzduchu sídlo britské správy v hotelu Krále Davida v Jeruzalému. Zahynula stovka osob. Londýn tento boj, při němž umírali britští vojáci i civilisté, nazýval teroristickou válkou. V roce 1947 britská vláda oznámila, že odstupuje

od mandátu na Palestinu, neboť se jí nepodařilo dospět k řešení přijatelnému pro Židy i palestinské Araby, kteří se s poválečným nárůstem příchodu židovských osadníků a zábořem jejich území nechtěli smířit. V květnu 1947 Valné shromáždění nově vytvořené Organizace spojených národů uložilo zvláštnímu výboru, jehož členem bylo také Československo, připravit plán řešení situace po ukončení britského mandátu.

Emisaři *Jewish Agency* a *Hagany* se rozjeli do celého světa, aby sehnali zbraně. Hrál se o čas, fakticky o území, o zdroje vody. S kladnou odezvou se setkali až v Československu. Hned poté, co v listopadu 1947 přijalo Valné shromáždění rezoluci, podle níž po vypršení britského mandátu 15. května 1948 mělo být bývalé mandátní území rozděleno na dva státy – židovský a palestinský, se mezi oběma komunitami rozhořely nelítostné boje. Fakticky už válka. Židé byli nejprve v defenzívě, ale postupně s nárůstem vojenské síly začali Arabi vytlačovat. Situaci i pro Československo zkomplikoval fakt, že v prosinci 1947 uvalily Spojené státy a později i Británie svoje jednostranné embargo na dovoz zbraní oběma bojujícím stranám. V dubnu už rezoluce Rady bezpečnosti OSN číslo 723 zakázala všem státům dodávat zbraně do Palestiny. Den před vypršením britského mandátu (14. května 1948) vyhlásil David Ben Gurion, předseda *Jewish Agency*, vznik Státu Izrael – v souladu s rezolucí OSN o rozdělení Palestiny. Následující den jednotky sousedních arabských zemí Izrael napadly. Nyní už vypukla opravdová, první arabsko-izraelská válka.

Když po roce skončila válka porážkou Arabů, sedm set tisíc palestinských utečenců se ocitlo v sousedních arabských zemích. Většina jich byla vyhnána, menšina se vzhledem k drsné realitě, ze strachu o život, sama rozhodla odejít. Hlavní zdroj příštích arabsko-izraelských válek byl na světě. Palestinský stát nakonec vůbec nevznikl. Zbytek území, které Valné shromáždění OSN určilo pro arabský stát a které Izrael neokupoval – Západní břeh Jordánu a Pásmo Gazy – převzaly pod kontrolu Jordánsko a Egypt. Jeruzalém, který měl podle rezoluce o rozdělení Palestiny zůstat pod mezinárodní kontrolou, zůstal rozdělen – západní Jeruzalém okupoval Izrael, nad východní částí převzalo kontrolu Jordánsko.

Vůči potřebám sionistických předáků organizací *Jewish Agency* a *Hagany* projevovali tehdejší českoslovenští představitelé – před únorem 1948 i těsně po něm – vstřícnost jako žádná jiná země. A to nehledě

na zbrojní embargo OSN a nesouhlasný postoj Washingtonu a Londýna. I nehledě na to, že v září 1948 sionistická formace *Stern* zavraždila v Jeruzalémě zprostředkovatele OSN, švédského hraběte Bernadotta. Pokud jde o Moskvu, která si na Blízkém východě začala budovat pozice teprve po roce 1945, kalkulovala s tím, že moderní politické a sociální struktury budoucího židovského státu by mohly destabilizovat zaostalé pořádky arabského světa a tamní probritské režimy. Sám Sovětský svaz ale přímou vojenskou pomoc židovským vojenským formacím odmítal. Jednak z důvodu embarga OSN, ale i proto, že Kreml nechtěl ještě více komplikovat vztahy s Londýnem a Washingtonem poté, co tyto mocnosti konsternoval svým zájmem o Tripolsko a také o získání zvláštního statusu v průlivench Bospor a Dardanely, což patřilo k historickým konstantám ruské zahraniční politiky.

Praze ale ponechávala Moskva při vyzbrojování židovských formací volnou ruku. Nedávno se objevila spekulace, že si Kreml chtěl tolerováním československých dodávek sionistickým jednotkám naklonit americké vědce židovského původu, kteří pracovali na projektu jaderných zbraní a jejich prostřednictvím dokončit svůj jaderný program.¹⁰ Pokud jde o plánované dodávky zbraní druhé straně konfliktu – Arabům, Sověti uměli naopak dát Československu jednoznačně najevo, že si je nepřejí. Již dohodnutý a zaplacený kontrakt se syrskou vládou musely československé zbrojovky na naléhání Moskvy zrušit.¹¹

Vstřícnost Prahy k požadavkům *Jewish Agency* a *Hagany* měla hlavně pragmatické pozadí. Přirozeně u různých československých činitelů, kteří s židovskými emisary v přísném utajení jednali, existovaly i další motivy, často velmi osobní. Ministr zahraničí Jan Masaryk vzpomínal na vzájemnou spolupráci s *Jewish Agency* v londýnském exilu. Práce pro Židy prý pro Masaryka byla smyslem politické kariéry, když se po Mnichovu jeho vlastní svět zhroutil.¹² Podobně i jeho náměstek Vladimír Clementis; šéf odborů Zápotocký byl zase pod silným vlivem židovských odborových

¹⁰ ČERMÁK, L.: *Operace únor 1948*, Praha, Naše vojsko 2010.

¹¹ http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHP_WP_461.pdf.

¹² KOSATÍK, P. – KOLÁŘ, M.: *Jan Masaryk Pravdivý příběh*, Praha, Mladá fronta 2009, s. 149.

organizací atd.¹³ Podstatná je především skutečnost, že Gottwaldova vláda nelegálním prodejem zbraní vznikajícímu Izraeli přednostně řešila komplikovanou domácí hospodářskou situaci. Po Sověty vynuceném odmítnutí Marshallova plánu tímto vláda prolomila dolarovou bariéru uvalenou Západem na Československo po únoru 1948.

První dohodu s emisary *Hagany* uzavřelo Československo 1. prosince 1947. Pak následovaly ještě tři další. Objem dodávek činil podle některých zdrojů téměř tři čtvrtě miliardy dolarů,¹⁴ jiné zdroje hovoří „jen“ o desítkách milionů dolarů. Židé za zbraně platili většinou v hotovosti, část výzbroje byla prodána na úvěr. Všechny dodávky se uskutečnily až po únorovém převzetí moci komunisty a pokračovaly až do roku 1951.¹⁵ Naše zbraně podstatně ovlivnily průběh první arabsko-izraelské války v roce 1948 ve prospěch vznikajícího Státu Izrael. Už v dubnu 1948, ještě před vyhlášením Státu Izrael, československé zbraně umožnily *Haganě* dobýt Jeruzalém.

Některé transporty měly vyloženě bojové určení. Například v létě 1948 (14. července) vzletly z žateckého letiště směrem k Palestině letouny naložené bombami. Ještě než doletěly do cílové destinace, piloti změnili směr a náklad bomb shodili na Káhiru. Letecký most v rámci operace Balak, který *Hagana* provozovala z žateckého letiště, patřil podle jednoho glosátora k nejbizarnějším epizodám studené války: Ve vyřazených letadlech americké armády, pilotovaných většinou vysloužilými americkými piloty navlečenými do uniforem amerického letectva, se v rozporu s embargem OSN přepravovaly z části ukořistěné nacistické zbraně nakoupené od komunistického režimu za peníze amerických soukromníků židovského původu.¹⁶

¹³ KAPLAN, K.: *Report on the Murder of the General Secretary*. I. B. Tauris Publishers, 1990, s. 240.

¹⁴ http://www.nezapomente.cz/zobraz/diplomacie_izrael.

¹⁵ Mimo jiné bylo dodáno 57 milionů nábojů o ráži 7.92 mm, 5015 lehkých kulometů ZB-34, 25 bitevních letounů Avia S-199/Me-109, 59 bitevních letounů Spitfire Mk.IX a mnoho další techniky.

¹⁶ <http://kostlanova.blog.idnes.cz/c/334542/Jan-Masaryk-trnem-v-oku-Britu-pro-vyzbrojovani-Izraele.html>.

Vedle vojenských dodávek cvičila československá armáda ve svých zařízeních a výcvikových prostorech izraelské piloty, výsadkáře a posádky tanků. Hrdina Sovětského svazu plukovník Antonín Sochor velel ve Stráži pod Ralskem výcviku speciálních jednotek *Hagany*. Se dvěma vycvičenými brigádami pak sám odletěl do Izraele. Tam působil jako poradce operační správy izraelské armády. Několik měsíců po návratu do Československa, v srpnu 1950, zahynul Antonín Sochor za nevyjasněných okolností při autohavárii.

Zakladatel Státu Izrael Ben Gurion zhodnotil vojenské dodávky komunistického Československa slovy: „Zachránily naši zemi, o tom nemám nejmenší pochyby. Kontrakt na dodávku československých zbraní byla ta největší pomoc, kterou jsme dostali, která nás zachránila a bez níž bychom bezpochyby nepřežili první měsíc.“¹⁷ O rozsahu této pomoci se Ben Gurion svěřil izraelskému novináři až s odstupem dvaceti let. Ve své době neměla žádná z obou stran zájem rozkrývat význam a okolnosti této pomoci.

Od Sochorovy autonehody uběhlo necelých pět let, když Československo začalo ve velkém prodávat zbraně opačné straně – Násirovu Egyptu. To už byli shodou okolností po smrti – částečně v důsledku politických procesů – také další hlavní aktéři našich zbrojních dodávek Izraelcům, především vysocí straničtí a vládní funkcionáři jako Rudolf Slánský a Vladimír Clementis. Tato kniha nemá ambice hledat společné jmenovatele nebo širší smysl obou těchto zásadních kontraktů Československa pro Blízký východ. Jistě bychom mohli hovořit o mohutném vojensko průmyslovém zázemí tehdejšího Československa, o obchodní zdatnosti nebo o solidaritě s těmi, kteří bojují za národní nezávislost. Konečný soud, vyčerpávající formulace a hodnocení ponecháme budoucím historikům. Pro nás jsou momentálně nejdůležitější fakta.

Gamál Abdul Násir (egyptský prezident v letech 1956–1970) vedl skupinu takzvaných svobodných důstojníků, jež v roce 1952 svrhla svrhla egyptského krále Farúka. Nový režim postupoval krok za krokem k upevnění nezávislosti země. Usiloval především o stažení britských jednotek

¹⁷ BIALER, U.: *Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation 1948–1956*, Cambridge University Press 1990, s. 181.

z oblasti Suezského průplavu. Násir se těšil ohromné autoritě lidových mas ve všech arabských zemích, byl idolem a inspirací především pro mladou generaci. Profiloval se také jako jeden z vůdců Hnutí neangažovaných zemí, které usilovalo o nezávislý rozvoj svých členů a chtělo zůstat stranou konfrontace mezi Západem a Východem.

V únoru 1955 zaútočily izraelské jednotky na palestinské Pásmo Gazy, tehdy spravované Egyptem. Útok jednomyslně odsoudila Rada bezpečnosti OSN. Na vojenskou odpověď ale Egypt neměl sílu. Pokud si chtěl Násir udržet pozici vůdce arabského světa, musel pro svou armádu získat moderní zbraně. Když mu západní země kladly nepřijatelné podmínky, obrátil se k sovětskému bloku. Z taktických důvodů ale nechtěl jednat se Sověty přímo. Připravené politicky, ale především vyspělostí zbrojního průmyslu, bylo tehdy jediné Československo. Právě počátkem roku 1955 prodalo Československo Egyptu dvě stě policejních pistolí. Byl to jen drobný, symbolický kontrakt, možná pokusný balónek.

Ten opravdu velký, zlomový zbrojní kontrakt s Egyptem následoval v příštích měsících. Za mimořádně přísného utajení přiletěla v dubnu 1955 do Káhiry československá delegace. S egyptským vedením jednala o dodávkách československé a také sovětské výzbroje. Jednání byl přítomen sovětský vojenský přidělenec. Příslušná československo-egyptská smlouva byla podepsána v Praze 12. září 1955. Následně 16. září byla podepsána československo-sovětská dohoda (Egypt tak formálně do smluvního vztahu se Sovětským svazem nevstoupil). Arabista Eduard Gombár k tomu dodává, že se „jednalo o obrovský objem dodávek v hodnotě 45,7 milionů britských liber, tj. 921 milionů devizových korun, z čehož sovětská účast činila 523 a československá 398 milionů korun. Šlo především o 86 letounů Mig-15, 25 letounů JAK-11, 32 letounů Il-28, 20 letounů Il-14, 220 obrněných vozů BTR-152, 200 tanků T-34, 12 torpédových člunů, 50 děl ráže 122 mm, 80 houfnic ráže 122 mm, 50 samohybných děl SU-100, 24 raketometů ráže 130 mm, 200 protitankových děl, 50 protiletadlových děl ráže 85 mm, 120 protiletadlových děl ráže 37 mm, radiolokační stanice, transportní loď, minolovky, miny a nákladní vozidla. Dodávky byly rozloženy do tří etap. Počítalo se s vysláním československých vojenských expertů do Egypta a školením egyptských vojáků v Československu. Pokud jde o platbu, 80 % mělo být hrazeno na clearingovém základě ve zboží

s tím, že Československu případnou veškeré platby ve valutách (přes 184 milionů devizových korun).¹⁸

Existenci smlouvy o dodávkách československých zbraní pak zveřejnil prezident Násir ve svém projevu 27. září 1955. Jeho oznámení vyvolalo ohromné nadšení nejen v Egyptě, ale i v dalších arabských zemích. Československo tam rázem bylo považováno za mocnost srovnatelnou se Spojenými státy, Británií či Sovětským svazem. Na okraj můžeme doplnit, že Československo tehdy prakticky všechny uvedené typy sovětských letadel licenčně vyrábělo, vyrobené stroje nacházely rychlé uplatnění, nestály ve skladech, jako tomu bude s naší leteckou produkcí později.

Z pohledu Spojených států znamenalo takové vojenské posílení Egypta narušení rovnováhy sil v blízkovýchodním regionu. Když totiž Washington vyhlásil v roce 1948 svoje jednostranné embargo na dodávky zbraní na Blízký východ, prostřednictvím Francie pracoval na tom, aby vojenská převaha zůstala na straně Izraele. Washington například financoval nákup francouzských letadel Mystère. Izrael obdržel v letech 1955–1956 přes sedmdesát kusů tohoto na svou dobu velice výkonného nadzvukového stíhacího bombardéru. Kromě toho USA přesunuly z Německa do Izraele dvě stovky svých tanků M-48.

Události kolem Egypta dostávaly rychlý spád. Násir v červenci 1956 znárodnil Společnost Suezského průplavu a na podzim následovala vojenská odpověď tří zemí – napřed izraelsko-francouzský a posléze i britský letecký útok na Egypt a poté i obsazení průplavu. Začala druhá arabsko-izraelská válka. Díky zásahu Spojených států a Sovětského svazu byla trojstranná operace proti Egyptu zastavena. Vojenské síly Británie, Izraele a Francie se musely stáhnout a jejich místo zaujaly jednotky OSN. Krize posílila prestiž Egypta. Násir se pak začal obracet o pomoc stále více přímo k Sovětskému svazu. Vliv Francie a Británie, tradičních koloniálních zemí na Blízkém východě, výrazně poklesl.

Po suezské krizi měly vojenské dodávky Sovětského svazu, Československa a dalších východoevropských zemí do Egypta zelenou jako nikdy předtím. Jednalo se především o tanky (do roku 1967 jich byla dodána téměř tisícovka) a letadla. Úlohu hlavního dodavatele výzbroje pro Izrael

¹⁸ GOMBÁR, E.: *Československo a Egypt v letech 1920–1970*. In: Bulletin Českoarabské společnosti 2/2009.

nyní převzala Francie. Reagovala tím na ztrátu svých podílů ve Společnosti Suezského průplavu a také na egyptskou podporu alžírské Frontě národního osvobození. Spojené státy se soustředily na dodávky nejmodernější letecké techniky Izraeli.

Československo, které prolomilo zbrojní embargo Západu v roce 1955 a přitom nemělo velmocenské ambice, bylo v Egyptě velmi dobře zapsáno. Egypťané měli zájem, aby to byli právě naši vojenští experti a profesori, a nikoli třeba instruktoři z Jugoslávie, Sovětského svazu nebo Číny, kdo pro ně vybuduje moderní vojenské vysoké školství. Naši odborníci z Vojenské technické akademie (VAAZ) v Brně i z dalších vojenských pracovišť pak uvedli do chodu Vojenskou technickou vysokou školu (*Military Technical College*) v Káhiře, jejíž úroveň po obsahové a pedagogické stránce odpovídala tehdejším aktuálním trendům a technologiím. Sepsali a vytvořili pro podmínky Egypta učební osnovy i plány a zaškolili egyptský vojenský profesorský sbor. Mnozí egyptští vojenští pedagogové získali potřebnou kvalifikaci také na brněnské vojenské akademii. Ze strany Československa šlo tehdy možná více o pomoc než obchod, jelikož tato pedagogická pomoc byla částečně ztrátová.¹⁹

Čechoslováci v příštích letech vycvičili a vchovali podstatnou část personálu vojenského letectva Egypta, celé pluky mladých pilotů. To, že v úvodu třetí arabsko-izraelské války Izrael 5. června 1967 preventivním útokem zničil na zemi téměř veškeré vojenské letectvo Egypta, nebylo důsledkem nekvalitní přípravy jeho leteckého personálu. Osudových chyb a zanedbání se dopustila egyptská generalita, která nebyla na úrovni izraelských strategií. Sebevražda velitele egyptského letectva maršála Abdul Hakíma Ámira, která následovala pár dní po zničení většiny egyptských strojů ještě na letištích, hovořila sama za sebe.

Další pamětníci vzpomínají

Snad nepřezneme, když československé angažmá v Egyptě v padesátých a šedesátých letech minulého století nazveme slabostí pro zemi pyramid, možná i jakousi zamilovaností. Okouzlení tehdejším Egyptem podlehy

¹⁹ VYHLÍDAL, M.: *Československá pomoc při výstavbě vojenského školství v arabském světě v letech 1948–1989* (magisterská práce), Brno 2010, s. 90.

tisíce našich expertů, kteří v této zemi působili, ale i tehdejší vysocí činitelé Československa. Téma angažmá československých vojenských specialistů v Egyptě nebylo vzhledem k zavedenému systému utajování ve své době prakticky pojednáno v odborné ani jiné literatuře. Ani polistopadová doba zatím nenašla čas na jeho objektivní zpracování. Bohužel ubývá i přímých svědků, kteří by mohli o této mimořádně zajímavé epizodě naší zahraniční politiky podat osobní svědectví.

Proto se autor při přípravě této knihy obrátil na dvě osobnosti bezprostředně spojené s prosazením československé vojenské i civilní produkce na Blízký východ včetně Egypta. Hlavním tématem těchto besed ovšem byla Kaddáfího Libye. Řeč je o Lubomíru Štrougalovi a Františku Langerovi.

Doktor Lubomír Štrougal zastával po osmnáct let – od ledna 1970 do října 1988 – funkci předsedy československé federální vlády a po dvě desetiletí patřil také k nejužšímu vedení Komunistické strany Československa. František Langer v čele takzvané Hlavní technické správy ministerstva zahraničního obchodu (HTS FMZO) téměř tři desetiletí odpovídal za vývoz zbraní neboli – jak se v dobové terminologii říkalo – speciálního materiálu, zkráceně speciálu, ale i za vysílání vojenských expertů. Dlouhá léta zároveň zastával funkci prvního náměstka ministra zahraničního obchodu. Oba nastoupili do vysokých funkcí jako noví lidé až po politických procesech z počátku padesátých let. Byli onou novou krví, nadějí. Dostalo se jim kvalitního vzdělání a zároveň byli jakýmsi nepopsaným listem. S mohutnou vojenskou podporou Československa vznikajícímu Izraeli po únoru 1948 nebyli nijak spojeni.

Oba pánové, v době našich besed²⁰ již v pokročilých letech, si byli ve své době po pracovní linii i jinak docela blízcí. Svoji slabost pro Egypt nijak neskrývali. Československé angažmá v zemi pyramid pokládali za mimořádnou příležitost. A zároveň za modelovou záležitost, praktický vzorec, který Československo v jiných objemech a souvislostech uplatnilo později v případě Libye, Iráku, Sýrie a dalších zemí.

²⁰ Rozhovor s JUDr. Štrougaem se uskutečnil 20. března 2012 v Nakladatelství Epocha, rozhovor s Františkem Langrem 10. a 18. ledna 2013 v jeho domě v pražském Braníku.

Bývalý československý premiér Lubomír Štrougal otevřeně přiznal, že Egypt byl v šedesátých letech minulého století jedinou zemí, kde se Československo aktivně pokoušelo ovlivňovat politický vývoj a kde se silně zasazovalo o sblížení Káhiry se socialistickými zeměmi. Po smrti G. A. Násira a nástupu Anwara Sádáta se ale věci ubíraly jiným směrem. Nikoli ovšem vinou Československa. V pozdějších dobách a v dalších regionech, ať už to byly arabské země jako Sýrie, Irák, Libye, Alžírsko nebo Jižní Jemen, nebo Angola, Guinea, či další, si už vedení Československa podobné samostatné, ale v podstatě nerealistické cíle jako ovlivňování vnitřního vývoje nekladlo. Pak už jen většinou sledovalo kroky Kremlu, využívalo příležitosti k zaplnění vakua tam, kde tradiční koloniální mocnosti ztrácely pozice. V podkladových materiálech pro jednání nejvyšších orgánů komunistické strany mohlo být z důvodů tehdejší politické korektnosti napsáno marxistickou frazeologií ledacos o napomáhání těm či oněm pokrokovým silám. Podle L. Štrougala už se ale vždy jednalo spíše o pragmatismus. Jak lapidárně a možná trochu s nádechem cynismu doplnil, šlo v podstatě jen o to rychle kontrakt dojednat, dodat a odejít.

Československé dodávky speciálu se realizovaly v hlubokém utajení, především před vlastní veřejností. Zpravodajské služby tehdejšího protivníka o nich měly alespoň v hrubých rysech určitou představu. Vlády západních zemí proti těmto dodávkám nemohly zpravidla nijak aktivně vystupovat. Jednalo se o obchodní vztahy dvou suverénních zemí a tehdejší Československo vždy dbalo na to, aby tyto dodávky byly v souladu s mezinárodním právem a rezolucemi Rady bezpečnosti OSN.

To ovšem neznamená, že by vlastní dodávky třeba i do Egypta probíhaly bezproblémově. Naším vývozcům speciálu často hrozilo nebezpečí. Vnitřní opozici a přirozeně i vnějším nepřátelům prezidenta Násira bylo vojenské posilování jeho režimu trnem v oku. František Langer vzpomínal, jak při jedné ze svých cest po egyptských leteckých základnách a muničních podnicích v šedesátých letech jen tak tak unikl atentátu opozičního Muslimského bratrstva. Islámští extremisté, které Násir tvrdě potíral, prý měli o jeho pohybu podrobnou informaci z vysílání rádia *Svobodná Evropa*. Langer pak musel neustále měnit hotely a střídát při cestování mezi základnami a Káhirou vozy a vlaky.

Jindy byl zase egyptský vojenský letoun přepravující Langeru z Káhiry do Bagdádu přinucen přistát na jednom izraelském vojenském letišti. Z letounu, na jehož palubě ale žádné zbraně nebyly, Langer podle svých slov odmítl vystoupit.

NA CESTĚ K DŽAMÁHÍRÍJI (1969–1979)

Mladík z pouště svrhává monarchii

Vraťme se ještě na moment o tři desetiletí zpátky k onomu zmíněnému chlapci z pouště, který se narodil v době, kdy naši vojáci v uniformách britské armády dorazili do Tobruku. Protože to byl on, kdo v budoucích letech měl změnit život a tvář Libye k nepoznání.

Muammar Kaddáfí se narodil ve vesničce Kasr Abú Hádí, pár kilometrů na jih od tehdy ještě nevýznamného městečka Syrta, do rodiny pastevice. Rodina patřila k arabizovanému beduínskému kmeni al-Kaddáfa. Prameny se v informaci o jeho datu narození rozcházejí – vedle října 1941 někdy hovoří o červnu 1940, jindy o jaru 1942. Muammar byl posledním dítětem a jediným synem negramotného pastevice velbloudů. Jeho dědečka zabil v roce 1911 italský kolonista. Když později Kaddáfí vzpomínal na dětství, hovořil s nadšením o svobodě, jaké se uprostřed drsné přírody, mezi vysokým nebem a nekonečnou pouští těšili beduíni. Rodiny pastevců neustále kočovaly z místa na místo a hledaly zelenější terén. Budoucí první muž Libye tak začal obecnou školu navštěvovat až v devíti letech a školy průběžně měnil – postupně v Syrtě, Sebze a Misurátě. Legenda praví, že přes týden přespával v mešitách, protože peníze mu nestačily ani na skromné ubytování. Až později byl v Sebze přijat do internátní školy. O víkendech se pěšky navracel k rodině.

Jako většina tehdejší mládeže v arabských zemích propadl i dospívající Kaddáfí charismatu egyptského vůdce Gamála Abdula Násira. Sdílel generační hrdost nad kroky, které Násir podnikal pro posílení nezávislosti Egypta. Mladí i staří v arabských zemích lovíli vysílání egyptské rozhlasové stanice *Hlas Arabů z Káhiry* (Sawt al-Arab min al-Káhira), která

šířila myšlenky arabského nacionalismu a nezávislosti, volala po překonání zaostalosti. V Sebze žila řada Egypťanů, někteří z nich pracovali jako učitelé. Od nich si mladý Kaddáfí půjčoval noviny. Myšlenky panarabismu a politiku jako takovou měl Kaddáfí, jak psali později jeho oficiální životopisci, od mládí v krvi.

Jako starší žák se zúčastňoval různých protikoloniálních akcí. Uvádí se jeho účast na protiizraelských protestech v době suezské krize. V září 1961 zorganizoval v Sebze demonstraci na protest proti tomu, že Sýrie vystoupila z unijního svazku s Egyptem (Sjednocené arabské republiky, SAR). V říjnu 1961 vrcholil ozbrojený boj alžírské Fronty národního osvobození proti francouzské koloniální nadvládě. Na podporu Alžírčanů uspořádal Kaddáfí v Sebze demonstraci mládeže, která přerostla v masové protimonarchistické vystoupení. Za organizaci této akce policie Kaddáfího uvěznila. Když byl propuštěn, musel Sebhu opustit. Odešel do Misuráty, kde začal navštěvovat místní střední školu, kterou zakončil v roce 1963 jako téměř dvacetiletý.

Přestože měl Kaddáfí záznam jako politický agitátor, byl přijat do vojenského učiliště v Benghází. Předtím se neúspěšně pokoušel o službu v králových elitních Kyrenejských obranných silách. Učiliště absolvoval v roce 1965 v hodnosti poručíka a byl přidělen k službě u spojovací jednotky do kasáren v Qár Júnis v Benghází. Libyjská armáda v té době čítala sotva šest tisíc mužů. Počtem byla poloviční ve srovnání s policejními složkami. A také i o něco menší než personál americké základny Wheelus u Tripolisu. Již víme, že král armádě nedůvěřoval a že si nepřál její početní posílení a zvyšování její bojeschopnosti. Obával se, ostatně oprávněně, že by jednoho dne mohla vystoupit proti monarchii.

Po roce služby byl Kaddáfí v roce 1966 jako jeden ze skupiny mladých libyjských důstojníků řízením osudu vyslán na téměř roční vojenský spojařský kurz do Velké Británie. Podle pozdějšího šéfa Kaddáfího tajné služby Abdulláha Sanúsího, který své studium ve Spojených státech zakončil obhajobou diplomové práce na téma *Kaddáfího pobyt v Británii*, tvořili tehdy mladí libyjské důstojníci v Londýně docela rozvernou partu. Po dopoledním odborném zaměstnání následoval fotbal a časté pitky. Kaddáfí se ale údajně od ostatních libyjských posluchačů na vojenských školách v zahraničí odlišoval. Nepodobal se většině libyjských kadetů

a mladých důstojníků, jaké poznali o několik let později naši vojenští instruktoři, pedagogové a překladatelé na Vojenské akademii ve Vyškově, v Brně či v dalších učebních a opravárenských zařízeních bývalého Československa. Kaddáfí a s ním ještě další budoucí čelní libyjský činitel Abú Bakr Júnis Džábir byli prakticky jediní, kdo neholdovali alkoholu a kteří respektovali muslimské zvyklosti. Kaddáfí hrál fotbal, hodně četl a ve volných chvílích se procházel po Londýně. K údivu kolemjdoucích Londýňanů v libyjském národním kroji. Tak je zachycen na jedné fotografii na londýnské Picadilly. S kým se na těchto procházkách dostával do kontaktu, nám Abdulláh Sanúsí neprozradil. Později Kaddáfího protivníci spekulovali, že se tehdy mohl zaplést s nějakou cizí zpravodajskou službou. Kaddáfí i v Británii soustavně sledoval vývoj ve světě, v Africe a především revoluční pohyb v arabských zemích. Je také zaznamenáno, že měl výstup s anglickým důstojníkem – lektorem, typickým reprezentantem britské koloniální arogance.

Po návratu do Libye byl Kaddáfí povýšen na kapitána. Z kurzu v Británii obdržel posudek téměř vzorového důstojníka příkladně plnění rozkazy, byť prý většinou zamyšleného.

Taková byla vnější tvář Kaddáfího. O té druhé – dnes bychom možná řekli disidentské či konspirativní – jeho nadřízení patrně netušili. Kaddáfí, jak potvrzují historici, měl přirozený talent vůdce, u svých kolegů se těšil značnému respektu. V zemi rostla nespokojenost v řadách mladých příslušníků libyjské armády. Kaddáfí ji cíleně po egyptském vzoru zaměřoval do názorově více vyhraněného proudu důstojníků-unionistů. Ti doslova hltali, jak v jedné arabské zemi za druhou probíhají povstání a revoluce. Egypt, Alžírsko, Irák, Jemen... A jako zející krvavá rána – rozdělení Palestiny a za vším stojící, jak byli přesvědčeni, rozdrobenost, nejednota arabských států ovládaných cizími zájmy. Lék viděli ve sjednocení, unii arabských zemí. Odtud tedy název *důstojníci-unionisté*. Poprvé se konspiroující důstojníci sešli v roce 1964 u vesnice Tolmajta na břehu Středozemního moře. Setkání zorganizoval Kaddáfí. Účastníci setkání došli k závěru, že bez odstranění monarchie se situace v Libyi nezmění.

Šestidenní arabsko-izraelská tzv. červnová válka (1967), v pořadí již třetí, vyvolala v Libyi neobyčejně silnou reakci. Zvláště v Tripolisu a Bengházi. Přístavní dělníci, zaměstnanci ropných společností a studenti uspořádali

násilné demonstrace. Napadli velvyslanectví Spojených států a Velké Británie a sídla zahraničních společností. Násilí se nevyhnulo ani tehdy již nepřilíhající komunitě libyjských Židů. Většina z nich z Libye odešla hned po vytvoření Izraele v roce 1948, zbývající pak Libyi opouštěli v těchto dnech. Vláda pořádek sice obnovila, pocit bezmoci a zahanbení, který ovládl mladé důstojníky nad porážkou tří arabských armád Izraelem, ale přetrvával. Královi ministři si uvědomovali všeobecnou nespokojenost, slibovali modernizaci a reformy, jež se měly dotýkat i armády. Nezměnilo se ale prakticky nic. Král Idrís, jehož styl vlády byl všeobecně považován za přežitek doby, se názorově a nakonec i fyzicky sám izoloval od obyvatelstva, zvláště od městských vrstev a mladší generace. Stále více času trávil ve svém paláci v Derně, nedaleko britské základny. V červnu 1969 odjížděl na dlouhodobé léčení do Turecka a stanovil prince Hasana Ar-Ridá regentem země. Situace v zemi šla k převratu.

Zde si dovolíme přidat jeden zajímavý detail. Doslova pár měsíců před blížícím se převratem se Kaddáfí poprvé oženil, respektive byl oženěn. Jeho manželství s Fatíhou An-Núrí dohodli, jak bylo v kraji tehdy zvykem, spřízněné rody v rámci kmene. Manželství nakonec vydrželo jen půl roku. Fatíha byla dcerou vysokého důstojníka, přívržence královského režimu. Tento fakt může nasvědčovat, že smyslem sňatku bylo, aby měl Kaddáfí při ilegálních činnostech krytí záda; to by také vysvětlovalo, proč se po revoluci rychle rozvedl. V roce 1970 se oženil podruhé. Tentokrát šlo údajně o lásku na první pohled. V době, kdy se Kaddáfí léčil po operaci slepého střeva, se o něj starala zdravotní sestra Safia Farkašová, původem z Derny. S ní měl v příštích letech sedm dětí a společně vychovávali také Kaddáfího syna z prvního manželství Muhammada.

Operace Jeruzalém – Al-Fátih

Plán vojenského převratu, s krycím názvem *Operace Jeruzalém* (arabsky Al-Quds), měli důstojníci-unionisté v hrubých rysech připraven již počátkem roku 1969. Termín akce se třikrát odkládal. Operaci, která nakonec přišla jako blesk z čistého nebe, provedla skupina sedmdesáti mladých důstojníků v čele s kapitánem Kaddáfím časně ráno 1. září 1969. Během dvou hodin obsadili uzlové body napřed v Bengházi, pak v Tripolisu

a postupně ve všech větších a posádkových městech Libye. Prakticky bez odporu převzali kontrolu nad nejdůležitějšími vládními a vojenskými objekty. Obavy, že by se v Kyrenaice nebo ve Fezzánu mohli setkat s ozbrojeným odporem, protiakcí, nebo že by intervenovaly britské síly či vojenský personál ze základny Wheelus v Tripolisu, se ukázaly jako liché. Británie a Spojené státy byly doslova zaskočeny. Patrně jen shodou okolností se v té době pohybovala ve Středozemním moři sovětská vojenská flotila se čtyřmi křižníky a u egyptských břehů kotvila výsadková skupina této flotily.²¹ Revoluce 1. září, v pozdější libyjské oficiální terminologii *Al-Fátih*, „sametový“ převrat, při kterém nebyla prolita ani kapka krve, a přece ve svých důsledcích zcela změnil tvář Libye, byla na světě.

Ještě 1. září ohlásili mladí důstojníci v rozhlasovém vystoupení konec „temných věků“, tedy svržení monarchie, a vyhlásili Libyjskou arabskou republiku. Libye nyní měla s pomocí boží „vykročit cestou svobody, jednoty a sociální spravedlnosti a všem občanům garantovat rovnost a možnost důstojné práce“. Strůjci převratu nechávali okolní svět ještě týden tápat ohledně své identity. Teprve pak zveřejnili, kdo stojí v čele dvanáctičlenné Rady revolučního velení, která převzala vládu v zemi. Jméno Muammara Kaddáfího pak bude přes čtyři desetiletí dennodenně skloňováno v Libyi i ve světě, zpravidla vždy s určitou dávkou emocí. Jména ostatních členů Rady vešla ve známost až po půl roce, v lednu následujícího roku.²² Diplomatické mise v Tripolisu obdržely hned v prvních dnech po převratu nótu libyjského ministerstva zahraničí, v níž se uvádělo, že revoluční změna je čistě libyjskou vnitřní věcí, že Libye hodlá respektovat své mezinárodní závazky a chránit majetek a životy cizinců v zemi. Po tomto uklidňujícím gestu následovala vlna diplomatického uznávání nového režimu: 6. září ho uznaly Spojené státy a o den později i československá vláda. Pro tehdejší Československo, kde nastávala tzv. normalizační zima, byl převrat mladých důstojníků druhořadou událostí.

²¹ http://cccp-revivel.blogspot.com/2011/10/blog-post_24.html.

²² Plukovník Muammar Kaddáfí, major Abdas Salám Džallúd, major Bašír Hawwadí, kapitán Muchtár Abdalláh Gerwí, kapitán Abdul Munajm Al-Húní, kapitán Mustafá Al-Charrúbí, kapitán Chwajldí Al-Hamidí, kapitán Muhammad Nádží, kapitán Alí Awad Hamza, kapitán Abú Bakr Júnis Džábír, kapitán Muhammad Magariaf a kapitán Umar Abdalláh Muhajší.

Ve světle revanše, krvavé změny libyjského režimu, kterou v roce 2011 provede Západ za asistence konglomerátu převážně islamistických sil a které padne za obět padesát tisíc Libyjců, stojí za povšimnutí, jak svobodní důstojníci po převratu naložili se špičkou královského režimu.

V den převratu byl regent Hasan Ar-Ridá spolu s dalšími vysoce postavenými civilními a vojenskými úředníky královské vlády vzat do vazby. Hasan se pár dní poté zřekl všech práv na trůn. Novému režimu vyjádřil podporu a vyzval obyvatelstvo k jeho akceptování. Svržený král Idrís se prostřednictvím egyptského prezidenta spojil s Radou revolučního velení a popřel, že by požádal Británii o intervenci nebo že by měl v úmyslu se do Libye vrátit. Rada na oplátku garantovala Idrísovi i jeho rodině, která zůstala v Libyi, bezpečnost. Idrís požádal prezidenta Násira o poskytnutí exilu v Egyptě. Tam zůstal až do své smrti v roce 1983.

Vraťme se ale ještě k prvním porevolučním dnům a týdnům. Prohlášení nových správců Libye dávala tušit, že s bývalým establishmentem nemají nic společného. Jejich zdůrazňování arabského nacionalismu prozrazovalo nespokojenost s úlohou, kterou v oblasti sehrával Západ. Kam přesně ale chtěli mladí důstojníci – nikomu z nich nebylo tehdy více než třicet let – Libyi vést? Na prvních zveřejněných fotografiích připomínali ve svých parádních uniformách tak trochu rozverné postavy z obálky alba Beatles. Mohlo se zdát, že jde spíše o přechodné figury bez vlastního politického programu, bez jasné představy jak se s dědictvím svržené monarchie vypořádat. Vnější svět včetně sovětského bloku tehdy přednostně zajímalo, jak se budou utvářet vztahy nové Libye se Západem, který až do poslední chvíle staré pořádky zaštiťoval a který byl zároveň nepostradatelný pro chod ekonomiky založené na těžbě ropy. První kroky nového režimu ale o žádné váhavosti nebo nerozhodnosti nesvědčily.

Cizí síly

Evakuace britských základů a obří americké Wheelus Field se stala tématem, na kterém Kaddáfího vedení mohlo ztratit, nebo si naopak vybudovat autoritu doma i v rozvojovém světě. I když již královský režim vedl s oběma mocnostmi konzultace o snížení jejich vojenské přítomnosti, nyní se setrvání cizích vojsk – početně o něco větších než libyjská

armáda a hlavně nesrovnatelně lépe vyzbrojených – stalo svrchované akutním rizikem, možná otázkou samotného bytí režimu. Kdyby mladí důstojníci váhali, nejednali rychle a rozhodně, intervence ze zahraničí by byla jen otázkou času. Kaddáfí v duchu svého příštího politického stylu trochu dramatizoval, když 16. října vyhlásil, že se země stane bojištěm, pokud USA a Velká Británie v rozumné době neodejdou.

Pokud jde o Británii, tehdejší labouristická vláda premiéra Harolda Wilsona neměla příliš na vybranou. Už dávno nebyla onou sebejistou koloniální mocností. V bezprostřední paměti přetrvávaly varovné zkušenosti z událostí po suezské krizi i z potupného odsunu britských vojsk z jižního Jemenu v roce 1967. K opatrnosti ji vedlo také poučení z alžírské války stejně jako obavy, že Libyjci by mohli stáhnout sterlingové vklady z britských bank či znárodnit společnost British Petroleum nebo další britské subjekty v Libyi. Úkol pro britské diplomaty zněl – omezit rozsah možných škod. Jednání s libyjskými důstojníky o stažení britských sil byla neuvěřitelně rychlá, netrvala dohromady ani šest hodin. Koncem roku 1969 byla příslušná dohoda uzavřena a k 28. březnu 1970 opustil Libyi poslední britský voják.

Následovala jednání se Spojenými státy o evakuaci základny Wheelus. Ta se komplikovala, protože na rozdíl od britských základen měla sofistikovaná Wheelus Air Field pro Američany strategický charakter. Byla sídlem regionálního velitelství USAF, leteckých sil USA. Tehdejší americký prezident Richard Nixon se navíc obával, že nový libyjský režim by základnu mohl postoupit Sovětskému svazu. Kaddáfí v lednu 1970 nastolil otázku odsunu nekompromisně: „Buď z Libye zmizí zahraniční základny, a v tomto případě bude revoluce pokračovat, nebo základny zůstanou a revoluce zahyne.“ Nejenom Spojeným státům, ale i Kremlu to signalizovalo, že nové libyjské vedení může být tvrdým oříškem.

Tečku za spekulacemi učinilo Kaddáfího prohlášení v květnu 1970: „Revoluční Libye nikdy nevymění jednoho cizince za jiného cizince, jednoho uchvatitele za jiného.“ Neutralitu, neangažovanost, odstup ve vztazích k oběma mocnostem pak Kaddáfí prosazoval až do konce svých dnů. Američané se nakonec ze své základny u Tripolisu stáhli jen o pár týdnů později, 11. června. Stejně jako předtím Britové i oni nyní z kolosu Wheelus Field odcházeli tiše, bez fanfár. Prvek potupení předních velmocí nebude zapomenut.

Kaddáfí si naopak toto své *vítězství nad imperialismem* ještě dlouho vychutnával. Z 11. června se stal národní svátek – Den evakuace. Wheelus Fields nechalo libyjské vedení přejmenovat podle arabského dobyvatele Libye na základnu Okby ben Náfíi. A o pár let později na Maitigu. Základna El-Adem, kterou kdysi v roce 1942 střežili naši vojáci, také dostala nový název – Letecká základna Gamála Abdul Násira.

Zbraně a altruismus

Již jsme se zmínili, jak libyjszí důstojníci-unionisté těžce prožívali porážku Egypta v šestidenní válce roku 1967. Izrael tehdy zničil prakticky veškeré egyptské letectvo. Víme, že osobností Násira, který sám libyjskou revoluci rozhodně podpořil, byl Kaddáfí silně ovlivněn. Považoval se za jeho žáka a pokračovatele. Odčinění porážky, osvobození okupovaných arabských území – a nyní i Sinajského poloostrova, chápal jako společnou věc všech Arabů. Patrně někdy v té době dal o sobě poprvé znát Kaddáfího *altruismus*. U politiků jinak vzácná vlastnost, ochota nesebecky poskytnout vlastní zdroje někomu jinému, jiné zemi, tomu, kdo je ve slabším postavení, kdo čelí nespravedlnosti, hegemonii. Tento, pro stoupence tvrdé *realpolitiky* zcela nepochopitelný úkaz, se časem stane pro Kaddáfího hlavním zdrojem problémů. „Podporu Libye všem osvobozeneckým hnutím a revolucím,“ kterou Kaddáfí v roce 1972 vyhlásil, budou časem jeho protivníci v zahraničí paušálně vydávat za „podporu terorismu“. O kritériích, kde končí osvobozenecké hnutí a začíná terorismus, by se jistě dalo polemizovat.

Bezprostředně po převratu neměl Kaddáfí prezidentu Násirovi moc co nabídnout. Libyjská armáda, zanedbaná jako celá společnost, závisela doposud jako vše ostatní na Británii a Spojených státech. Za královského režimu sehrála roli hlavního dodavatele techniky pro pozemní síly i pro námořnictvo Británie. Spojené státy zase poskytovaly použitá letadla. To, že obě mocnosti relativně pružně opustily svoje základny v Libyi, dávalo tušit, že si prostřednictvím dodávek náhradních dílů, technické pomoci a výcviku důstojnictva pro nový režim chtějí zachovat určitý vojenský vliv. Kaddáfí ale snil o nezávislém rozhodování, o moderní armádě. Drobtý ho neuspokojovaly.

Aktuálně tehdy sdílel Násirovo rozhořčení ze zbrojního embarga, které po šestidenní válce vyhlásily USA, Británie a Francie na celý Blízký východ. Embargo ale v první řadě postihovalo poražený Egypt, který se prakticky ocitl bez letectva. Izraeli přitom Spojené státy dodaly v roce 1968 tehdy nejlepší stíhací letouny F-4 Phantom. Dva tyto letouny se 4. října 1969 v nízké letové hladině přiblížily ke Káhiře. Pak zapojily přídavné spalování, forsáž, a nad rezidencí prezidenta Násira překročily rychlost zvuku. Zvuková vlna vyrazila okna v širokém okolí. Pro Egyptany to znamenalo velké ponižení. Někdy v té době Násir Kaddáfímu řekl: „Pokud můžete dostat Phantomy či Mirage, bude to kolosální příspěvek k síle arabských zemí.“²³

Kaddáfí byl rozhodnut, že za libyjské petrodolary bude chtít pro sebe, a nejenom pro sebe, tu nejmodernější výzbroj. Británie ani Spojené státy ji neposkytnou, obrátit se ale s takovou žádostí na Sovětský svaz, ateistickou komunistickou mocnost, Kaddáfí tehdy nechtěl. Zbývala Francie. Ta sice doposud byla tradičním zdrojem zbraní pro Izrael, ale koncem roku došlo k obratu. Izraelské tajné služby unesly na Vánoce 1969 z francouzského přístavu Cherbourg do Haify pět dělových člunů. Francouzi je vyrobili pro Izrael, ale po izraelském útoku na Egypt uvalili na tyto lodě embargo. V reakci na únos embargovaných lodí Paříž zastavila veškeré zbrojní dodávky Izraeli. To byla vhodná chvíle pro Kaddáfího, aby se obrátil na Francii. Francouzskou zbrojní lobby zpracovaná vládou souhlasila s prodejem sto deseti nejmodernějších strojů Mirage V Libyjcům. Prvních patnáct kusů těchto vysoce vyhledávaných nadzvukových útočných letadel dorazilo do Libye na jaře 1971. Na dodávky z východního bloku přijde čas později.

Ropa

Přestože v libyjském království se téměř všechno vyznačovalo příkladnou zaostalostí a závislostí, ropný sektor včetně legislativy byl kupodivu pro Libyjce nastaven relativně příznivě. Výhodněji než ve srovnatelných zemích Blízkého východu. Již jsme zmínili, že v této obrovské zemi o velikosti

²³ BEARMAN, J.: *Qadhafi's Libya*, Zed Books 1986, s. 76–79.

1,7 milionu km² prováděli kdysi geologický výzkum Italové a Američané. Došli k závěrům, že by zde mohla být ropa. V roce 1955 Libye přijala ropný zákon, který vybočil z dosavadní blízkovýchodní praxe udělování ropných koncesí jen jedné společnosti, jako například Anglo-iránské v Íránu, Aramco v Saúdské Arábii či Iraq Petroleum Company v Iráku. Namísto toho Libye nabídla koncese na průzkum a těžbu celé řadě společností. Koncese se vždy týkaly jen určité geografické oblasti a časově byly vymezené na dobu pěti let. Když pak byla nafta skutečně nalezena, ukázalo se, že se autoři zákona trefili do černého. První barely libyjské ropy se vydaly do světa v roce 1961. Za méně než pět let těžba ropy vzrostla na milion barelů denně a podílelo se na ní devatenáct společností. V roce 1968 v Libyi působily čtyři desítky společností. Libyjský model pro těžbu ropy, který obcházel monopol *sedmi velkých sester*, sedmi největších světových ropných společností, se postupně rozšířil do celého světa.

Když se Kaddáfí chopil moci, byl odhodlán dosáhnout vyšší ceny za libyjskou ropu. Na radu prvního saúdskoarabského ministra ropy Abdulláha Al-Tarikiho, *rudého šejka*, kterého později král Fajsal vyhodil pro přílišnou otevřenost, Kaddáfí jako rozený taktik dovedně vyvolával rozpory mezi zahraničními společnostmi. Největší z nich, Esso, postavil proti malé nezávislé Occidental. Aby společnosti přinutil platit Libyi vyšší cenu, nechal snížit jejich denní produkci na polovinu. Nadnárodní společnost Esso mohla své ztráty kompenzovat těžbou v jiných zemích. Ale Occidental vlastnila těžební věže jenom v Libyi, a musela proto souhlasit s vyššími odvody pro Libyi. Navíc po uzavření Suezského průplavu v roce 1970 vzrostly platby pro Libyi rázem o 20 %. To byl základ Kaddáfího bohatství. Další ropné země si v příštích letech vzaly z Libye poučení, že lepší je jednat s několika subjekty než s jedním.

Ve snaze zvýšit podíl určený Libyi na úkor zahraničních společností Kaddáfí i nadále postupoval velmi racionálně. Do znárodnování se nehrnul. Měl na paměti íránský precedent, kdy premiéra Muhammada Mossadeqa odstranila v roce 1953 americká Ústřední zpravodajská služba (CIA), protože se odvážil sáhnout na Anglo-iránskou naftovou společnost. Registroval také zkušenost sousedního Alžírsko, které v roce 1971 znárodnilo ropné vrty vlastněné Francouzi. Léta pak čelilo drahému embargu. Libyjci naopak obratně otvírali spory s jednotlivými společnostmi. Průběžně jim šlapali

na paty a komplikovali práci. Takové společnosti jako British Petroleum, Gulf, Philips, Amoco, Texaco a Socal postupně znechuceně opouštěly Libyi. Jejich podíly přebírala bez větších problémů libyjská Národní ropná společnost (NOC), fungující podle amerického modelu. V průběhu desetiletí se ropné příjmy Libye zpětinásobily a v roce 1979 dosáhly úrovně 10 tisíc dolarů na hlavu. Padesátiprocentní podíl zahraničních společností na ziscích z prodeje libyjské ropy, kterému se cizí společnosti těšily v Libyi před tím, než libyjští důstojníci vzali věc do svých rukou, se časem smršknul na dvanáct procent. Ropa tak dala Kaddáfímu křídla.

Není se proto co divit, že odstranění cizích základen a podřízení si sektoru ropy naplnilo obyčejné Libyjce hrdostí, kterou za královského režimu, natož v období italské kolonizace, nemohli mít.

Odpor

Byl už tehdy Kaddáfí diktátorem? V době, kterou popisujeme, si Rada revolučního velení zachovávala charakter kolektivního orgánu. Všechna rozhodnutí se přijímala společně. Na zásadní otázky politického a hospodářského vývoje měli její členové blízke názory. Všichni v té době společně sdíleli ideje arabské jednoty, nacionalismu a také libyjské verze socialismu.

Vůči Kaddáfímu, který mezi ostatními členy rady vyčníval svou energií, asketizmem, ideologickým zápalem a intelektem, byli v té době všichni v Radě maximálně loajální. Ač z různých regionů a kmenů, společně se snažili přemostit rozdíly existující ve struktuře tradiční kmenové společnosti, kterou chápali jako překážku na cestě sociálního pokroku a jednoty. Začali odstavovat od moci tradiční kmenové vůdce a překreslovat administrativní hranice tradičních místních seskupení. V prvních měsících po převratu nechávalo revoluční velení formálně řídit zemi vládu technokratů, většinou civilistů.

Až dosud libyjská revoluce probíhala ve srovnání s obdobnými zeměmi a na pozadí dosavadního krvavého vývoje na Blízkém východě či v Africe docela „sametově“. Podporovala ji většina Libyjců. Ale zdaleka ne všichni. Kyrenaika se stala bolavým místem a nakonec – po čtyřech desetiletích – i Achilovou patou Kaddáfího režimu. Trvale zde přetrvával silný vliv sanúsijů, muslimských učenců – ulemů spojených se starým

režimem. Rada revolučního velení proto řád sanúsijů rozpustila. Zároveň neprozřetelně a netakticky veřejně znevázila jejich zásluhy o dosažení nezávislosti Libye v bojích proti italskému kolonialismu. Po tomto útoku na islamistické podhoubí se noví správci Libye snažili vybudovat si u hluboce věřících Libyjců vlastní pověst odpovědných strážců islámských tradic a hodnot. Proto se prohlášení revoluční rady v oné době hemžila odkazy na islám.

První náznaky odporu se objevily v průběhu jednání o evakuaci cizích základů. Ministři vnitra a obrany byli obviněni z přípravy puče. Později přišly zprávy, že se ve Fezzánu připravuje povstání kmene Nasr spřízněného se svrženým králem. Na pokusy o puč reagovala Rada obviněním činitelů bývalého režimu ze zrady a korupce. Proběhlo několik soudních procesů, v nichž padlo pět rozsudků smrti, ovšem týkaly se osob, které žily v exilu. Princ Hasan rovněž stanul před soudem a byl odsouzen na tři roky vězení. Po odpikání trestu žil několik let v malém domku na pobřeží moře, než mu v roce 1988 Kaddáfí povolil natrvalo vycestovat do zahraničí.

Většinu portfolií ve vládě nyní převzali sami členové revolučního velení. Kaddáfí se stal premiérem a ministrem obrany, Abdul Salám Džallúd vicepremiérem a ministrem vnitra.

O tom, že pokusy o svržení nového libyjského režimu s pomocí Západu nebyly jen Kaddáfího výmyslem a že začaly dávno před tím, než prezident Ronald Reagan přišel Kaddáfímu nálepku „vzteklého psa Blízkého východu“ a sponzora terorismu, svědčí dobová odborná literatura. Znalec Blízkého východu Patrick Seale spolu s novinářkou Maureen McConvilleovou v knize *The Hilton Assignment a Real Life Political Thriller (Zadání Hilton – politický thriller ze života)* z roku 1973 vyprávějí o raných pokusech Velké Británie odstranit hlavu státu, s nímž Londýn udržoval diplomatické styky. Příslušná operace dostala název *Hilton Assignment* podle přezdívky libyjského vězení, kde byli údajně drženi političtí vězni. Dvacítka britských žoldnéřů přepravených z Itálie měla vězně násilně osvobodit, předat jim zbraně dopravené z Evropy a vyvolat puč, při němž by Kaddáfího zavraždili. Akci, s níž vyslovil souhlas ministr zahraničí Alec Douglas-Home, financoval také jeden z členů libyjské královské rodiny žijící v exilu. Na poslední chvíli britská tajná služba na podnět americké

CIA operaci odvolala. Pro Američany byl totiž Kaddáfí dostatečně anti-komunistický, a proto akceptovatelný.²⁴

Operace se pak chopili Francouzi. Vedením akce byl pověřen jakýsi Léon. Jeho první pokus ale nedopadl, byl z nějakého důvodu přerušen. Další, tedy celkově již třetí pokus o odstranění Kaddáfího, se měl odehrát 21. března 1971, avšak tentokrát zakročila italská policie. Na popud americké CIA násilím zadržela v terstském přístavu loď *Conquistador* naloženou zbraněmi. Tuto nevydařenou britskou operaci, kdy se za Kaddáfího postavila Ústřední zpravodajská služba USA, popisují i další autoři, mimo jiné i dvorní historik britské tajné služby MI6 Stephen Dorril.²⁵ Pro nás může být zajímavý fakt, že do operace byl zapojen také bývalý československý občan a pracovník Omnipolu George Strakaty, který měl pro akci zajistit dodávku zbraní. Strakaty posléze žil v Kanadě a do Británie zajížděl nakupovat již jen antikvární zbraně.²⁶

Na cestě k lidovládě, k první džamáhírji v historii lidstva

Oproti očekávání vnějšího světa libyjská revoluce neměla končit vyhnáním cizích sil z území Libye a převzetím kontroly nad ropným sektorem. Díky rostoucím příjmům a nevyčerpitelné energii Kaddáfího, který roku 1972 předal funkci premiéra Džallúдови, aby se mohl věnovat revoluční teorii, se stala revolucí takřka permanentní. Uvidíme, jak libyjská revoluce poté, co prošla svou spektakulární fází očisty od hříchů starého režimu a také očisty od hegemonie Západu, jeho kultury a kapitálu, bude v osobitě podobě pokračovat dál.

V prvních letech po vojenském převratu zažila Libye „spontánní“ masové pochody podpory a jindy zase pochody odporu. Zažila symbolické scény ničení západních hudebních nástrojů, zavírání nočních klubů a všeho, co připomínalo životní styl Západu. Prosazovalo se tradiční oblečení

²⁴ SEALE, P. – McCONVILLE, M.: *The Hilton Assignment a Real Life Political Thriller*, London, Maurice Temple Smith Ltd. 1973.

²⁵ DORRIL, S.: *MI6: Fifty years of special operations*, London, Fourth Estate 2000.

²⁶ <http://www.stuff.co.nz/nelson-mail/features/weekend/168922/An-uncommon-bond>.